ŽIVOTNI SCENARIO I FORMIRANJE ETNIČKIH PREDRASUDA I STEREOTIPA: PERSPEKTIVA TRANSAKCIONE ANALIZE U POSTKONFLIKTNOM DRUŠTVENOM KONTEKSTU

Ivana Jovčić

Univerzitet PIM, Filozofski fakultet, Despota Stefana Lazarevića bb, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina, centarskript@yahoo.com

REVIEW SCIENTIFIC PAPER

Received: 01 October 2026.
Accepted: 14 November 2026.
Published: 16 November 2026.
DOI: https://doi.org/10.63395/STEDConf15022026169J549

Corresponding Author: Ivana Jovčić, Univerzitet PIM, Filozofski fakultet, Despota Stefana Lazarevića bb, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina, centarskript@yahoo.com

Copyright © 2026 Ivana Jovčić, published by UNIVERSITY PIM. This work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.

Citation: Jovčić, I. (2026). Life scripts and the formation of ethnic prejudice and stereotypes: A transactional analysis perspective in a post-conflict social context. In Kojić, D. & Sredić. D. (eds.) *Conference proceedings, XV International Conference on Social and Technological Development: STED 2026* (pp. 549-563). Trebinje, B&H: University PIM.

SAŽETAK

Ovaj stručni rad bavi se ulogom životnog scenarija (skripta), koncepta iz transakcione analize (TA), u formiranju i održavanju etničkih i nacionalnih predrasuda i stereotipa, sa posebnim osvrtom na postkonfliktni društveni kontekst Zapadnog Balkana. Predrasude se posmatraju kao poseban oblik stavova, negativni, emocionalno zasićeni i na promenu otporni stavovi prema pripadnicima drugih grupa, čija se upornost ne može u potpunosti objasniti racionalnim procesima i socijalnim učenjem. Autor analizira na koji način skriptne zabrane, kontrazabrane i rane odluke, usvojene u porodičnom okruženju, učestvuju u nastanku skriptnih generalizacija o „drugima“, kao i kako se one održavaju putem kontaminacije Odraslog ego-stanja sadržajima Roditeljskog ego-stanja, skriptne logike i potcenjivanja (discounting). Posebna pažnja posvećena je transgeneracijskom prenosu predrasuda, kroz kulturni Roditelj, porodični skript i episkript, i to u društvima koja nose iskustvo ratnih sukoba. U završnom delu razmatra se primena koncepata TA u širem društvenom kontekstu (obrazovanje, rad sa mladima, javni diskurs) u cilju podrške fleksibilnoj, podržavajućoj i prihvatajućoj društvenoj klimi, nasuprot rigidnosti, kroz prevođenje životne pozicije „Ja sam OK – Ti si OK“ na međugrupni nivo („Mi smo OK – Vi ste OK“). Zaključuje se da osvešćivanje skriptne osnove predrasuda može biti korisna dopuna socijalnopsihološkim intervencijama zasnovanim na međugrupnom kontaktu, kao i da TA nudi razumljiv pojmovni okvir za preventivni rad usmeren na smanjenje međuetničke distance.

Ključne reči: životni scenario, etničke predrasude, stereotipi, transakciona analiza, transgeneracijski prenos, postkonfliktno društvo

UVOD

Stavovi predstavljaju relativno stabilne kognitivne i afektivne orijentacije pojedinca prema objektima, osobama ili pojavama, koje utiču na ponašanje i donošenje odluka [1]. Među stavovima

posebno mesto zauzimaju predrasude i stereotipi prema pripadnicima drugih etničkih i nacionalnih grupa, jer su izrazito otporni na promenu i imaju neposredne posledice po međugrupne odnose [2]. Ova tema ima poseban značaj u društvima Zapadnog Balkana, a naročito u Bosni i Hercegovini, gde i decenijama nakon ratnih sukoba devedesetih godina međuetnička distanca i nepoverenje ostaju važne odlike društvenog života. Istraživanja sprovedena u Bosni i Hercegovini pokazuju da su učestaliji i kvalitetniji kontakt sa pripadnicima druge grupe i zajednički nadređeni identitet povezani sa većom spremnošću na međugrupno opraštanje i manjom željom za socijalnom distancom [3]. Istraživanje psiholoških i razvojnih mehanizama koji oblikuju predrasude ima važnu ulogu u razumevanju socijalne percepcije, međugrupnih odnosa i procesa identifikacije. U tom kontekstu, teorija životnog scenarija, razvijena unutar transakcione analize, nudi okvir za razumevanje kako rani obrasci mišljenja i ponašanja postaju osnova za formiranje stavova prema „drugima“.

Prema Berneu (2008), životni scenario je nesvesni životni plan koji osoba usvaja tokom ranog detinjstva pod uticajem roditeljskih poruka, porodične dinamike i ranih emocionalnih iskustava [4]. Ovi scenariji mogu oblikovati način na koji pojedinac doživljava sebe, druge ljude i svet oko sebe, često vodeći ka automatizovanim, iracionalnim ili emocionalno obojenim reakcijama. U skladu s tim, životni scenariji deluju kao referentni okvir koji filtrira informacije i tako utiče na formiranje stavova, naročito u domenu socijalnih odnosa i vrednosnih uverenja [5]. Empirijska istraživanja pokazuju da porodica ima važnu ulogu u prenošenju međugrupnih stavova: metaanaliza 131 studije, sa više od 45.000 parova roditelj-dete, utvrdila je umerenu povezanost između međugrupnih stavova roditelja i njihove dece, i to podjednako za afektivnu, kognitivnu i bihejvioralnu komponentu [6]. Osobe koje su internalizovale zabrane tipa „Ne postoj“, „Ne osećaj“ ili „Ne misli“ [7] mogu razviti stavove koji uključuju distanciranost, potiskivanje emocija ili rigidno razmišljanje, što dugoročno može uticati na interpersonalno funkcionisanje i emocionalnu regulaciju. Dodatno, kognitivne teorije ukazuju na to da su ovakvi obrasci blisko povezani sa automatskim mislima i uverenjima, koji predstavljaju osnovu za afektivnu procenu objekata stavova [8]. Shodno tome, razumevanje dinamike životnog scenarija može doprineti dubljoj analizi geneze stavova, naročito onih koji su otporni na promene, poput predrasuda i stereotipa.

Cilj ovog rada jeste da, oslanjajući se na teorijski okvir transakcione analize, analizira kako elementi životnog scenarija, konkretno skriptne zabrane i kontrazabrane, rane odluke, skriptna logika i kontaminacija Odraslog ego-stanja, doprinose formiranju i održavanju etničkih i nacionalnih predrasuda i stereotipa, kao i kako se oni prenose s generacije na generaciju u postkonfliktnom društvu. Dodatni cilj je da se razmotre mogućnosti primene koncepata TA u širem društvenom kontekstu, u cilju podrške fleksibilnoj, podržavajućoj i prihvatajućoj društvenoj klimi. Rad ima karakter teorijske analize i ne donosi nove empirijske podatke, a nalazi iz socijalne psihologije navode se kao oslonac teorijskim tvrdnjama i kao smernica za buduća istraživanja. U radu će se koristiti terminologija usklađena sa standardnim izvorima transakcione analize [9], [4], [5] i sa domaćom literaturom [10].

TEORIJSKI PRISTUP: PREDRASUDE I STEREOTIPI KAO VRSTA STAVOVA

Stavovi predstavljaju psihološke konstrukte koji reflektuju evaluativne tendencije pojedinca prema određenim objektima, osobama, pojavama ili idejama. U psihologiji se najčešće definišu kao trajne organizacije kognitivnih, emocionalnih i bihejvioralnih komponenti koje usmeravaju mišljenje i ponašanje [11]. Drugim rečima, stav uključuje ono što osoba zna, oseća i namerava da uradi u vezi sa objektom stava. Jedna od najprihvaćenijih klasifikacija stavova jeste tzv. trokomponentni model [12], koji obuhvata: kognitivnu komponentu (verovanja i mišljenja o objektu), zatim afektivnu komponentu (emocije koje objekt izaziva) i bihejvioralnu komponentu (namere ponašanja prema objektu). Tako, na primer, negativan stav prema određenoj društvenoj grupi može obuhvatiti verovanje da su pripadnici te grupe inferiorni (kognitivno), osećanje neprijatnosti u njihovoj blizini (afektivno) i izbegavanje kontakta s njima (bihejvioralno).

Upravo se kroz ovaj model mogu razgraničiti pojmovi koji su u središtu ovog rada. Stereotip predstavlja kognitivnu komponentu, odnosno generalizovano uverenje o osobinama pripadnika

neke grupe, a predrasuda predstavlja negativnu afektivno-evaluativnu reakciju prema pripadnicima grupe na osnovu same pripadnosti toj grupi, dok je diskriminacija je njihov bihejvioralni izraz [2]. U ovom radu pod etničkim i nacionalnim predrasudama podrazumevaju se negativni stavovi prema pripadnicima drugih etničkih, nacionalnih i verskih grupa, kakvi su u fokusu istraživanja međugrupnih odnosa u postkonfliktnim društvima [3].

U savremenoj psihologiji razlikuje se više vrsta stavova, zavisno od kriterijuma podele. Za razumevanje predrasuda naročito su važne dve podele:

1. Eksplicitni i implicitni stavovi: Eksplicitni stavovi su oni kojih je pojedinac svestan i koje može verbalizovati, dok su implicitni nesvesni i automatski, često detektovani samo kroz indirektne metode merenja [13]. Implicitni stavovi su naročito važni u razumevanju predrasuda, jer često ostaju van kontrole svesti, što ih, kako će biti pokazano, približava pojmu skriptnih uverenja u transakcionoj analizi.
2. Instrumentalni i ekspresivni stavovi: Instrumentalni su oblikovani na osnovu korisnosti objekta stava, dok ekspresivni izražavaju vrednosti, identitet ili pripadnost [14]. Predrasude najčešće imaju ekspresivnu i egodefanzivnu funkciju: one čuvaju osećaj pripadnosti sopstvenoj grupi i štite samopoštovanje pojedinca, zbog čega se teško menjaju pod uticajem argumenata.

Razumevanje različitih tipova i struktura stavova važno je za analiziranje njihove otpornosti na promene, njihove funkcije (npr. adaptivne, egodefanzivne, ekspresivne) kao i njihove uloge u socijalnim interakcijama i donošenju odluka, a posebno za razumevanje zašto su predrasude stečene u porodici i zajednici toliko postojane.

ŽIVOTNI SCENARIO I ŽIVOTNI SKRIPT

Životni scenario ili životni skript je nesvesni (ili podsvesni) životni plan koji određuje životne izbore, skript je nesvesna motivacija koja upravlja životnim ponašanjem pa tako i utiče na formiranje stavova. Berne (2008) skript definiše kao životni plan koji je zasnovan na odlukama donetim u detinjstvu, osnažen od strane roditelja, koji potvrđuje događaje iz života i koji kulminira u izabranoj alternativi [4]. Roditeljski uticaji su veoma važni za formiranje detetove ličnosti, formiranje sistema vrednosti i odatle sledi da će se oni kasnije odraziti na ponašanje odraslog čoveka kao i na funkcionisanje Odraslog ego-stanja. Izvesno je da ljudi žive u skladu sa svojim uverenjima o životu. Često ljudi na osnovu svojih ranih životnih iskustava formiraju određena uverenja i životne stavove pa na osnovu toga kasnije sebe nesvesno prisiljavaju da žive unutar tih uverenja, ograničavajući sebe na neki način. Iza svakog ponašanja u životu, postoji neka logika, ljudi se nikad ne ponašaju slučajno na način na koji se ponašaju i to se zove logika životnog scenarija ili skripta. Osoba doživi određena rana iskustva, donese određene rane odluke, zauzme određene psihološke pozicije iz kojih reaguje i ponaša se u skladu sa tim [10]. Struktura životnog scenarija (Berne, 2008) obuhvata nekoliko elemenata [4]:

a) Rane skriptne odluke. One se donose uglavnom u predškolskom uzrastu i to su detetove zablude o važnim životnim pitanjima. Te pogrešne zaključke ili zablude dete usvaja u svoj referentni okvir (sistem vrednosti) u skladu sa kojima kasnije određuje svoje ponašanje i formira stavove („Žene ili muškarci su glupi“, „Ljubav ne postoji“, „Ljudi određene nacionalnosti su glupi, lenji, zli...“, „Samo osobe koje završe fakultet su pametne“...). Te skriptne odluke se kasnije ne preispituju i osoba ih smatra istinitim, na osnovu kojih sprovodi životne aktivnosti. Neko ima jednu skriptnu odluku, a neko više – što je više skriptnih odluka, to osoba više kontaminira svoj život skriptom.
b) Roditeljski uticaji. Rane odluke se mogu doneti samostalno, posmatrajući svet oko sebe, ili pod uticajem roditelja i drugih autoriteta. Postoje razne verbalne i neverbalne poruke koje roditelji upućuju svojoj deci i one utiču na to da dete formira rane odluke. Najznačajnije poruke su skriptne zabrane (injunctions) i kontrazabrane (counterinjunctions), koje se u domaćoj literaturi nazivaju i skriptnim imperativima [10].

Skriptne zabrane su roditeljske poruke kojima se osporava neko detetovo pravo. Razlog upućivanja zabrana može biti iracionalno uverenje roditelja ili „vaspitna manipulacija“ koja u osnovi ima dobru nameru. Skriptne zabrane nemaju veze sa običnim zabranama koje roditelj treba da sprovodi u vaspitanju.

Kontrazabrane (skriptni imperativi) su roditeljske poruke kojima se uslovljava detetovo pravo na život ili pravo na ljubav. Na primer, roditelj ponavlja detetu da ono ima pravo da postoji samo ako je takvo i takvo, i da će ga voleti samo ako je takvo i takvo. Skriptni imperativ podrazumeva postojanje zabrane koja se aktivira ako dete ne bude onakvo kakvo roditelj zahteva da bude. Logika imperativa glasi: „Prihvatiću te samo ako si najbolji i sve dok si najbolji.“ Ako dete ne ispuni uslov, sledi zabrana: „Ako nisi najbolji, daćemo te drugoj porodici“ (pretnja odbacivanjem kojom se detetu poručuje da nije dovoljno vredno da bi bilo voljeno).

c) Potvrda životnim tokom – kad neko počne da živi na osnovu svojih skriptnih zaključaka, onda će tok njegovog života „potvrđivati“ upravo te zaključke. Na primer, ako je osoba zaključila da ne može biti voljena, ona će se ponašati (živeti) tako da će „dokazati“ da nju niko ne može voleti. Ona će odustati od traženja ljubavi ili će se zaljubljivati u osobe koje će jasno pokazivati da je ne vole, ili kada poveruje da je neko zaista voli, onda će ga svojim ponašanjem oterati od sebe. Osobe biraju one partnere i situacije kojima će potvrditi svoja skriptna uverenja (stavove).
d) Skriptni izbor – detetovo rano iskustvo, zbog koga je donelo određenu skriptnu odluku, i uticaj autoriteta učvršćuju osobu u uverenju da je njena „sudbina“ takva i takva. Kada je osoba u situaciji da treba da donese neku važnu odluku, ona ima utisak da to čini slobodno, svesno i racionalno, a u stvari je pod uticajem skriptnih mehanizama. Zbog toga su neki važni životni izbori u stvari skriptni izbori (izbor partnera, rađanje dece, izbor zanimanja...) [4].

Gledano u holističkom psihoterapijskom kontekstu, a i sumirano u odnosu na istraživački i praktični rad različitih autora, struktura životnog scenarija je nešto kondenzovanija i obično se prikazuje putem sledeće četiri komponente:

1. Zabrane (engl. injunctions) – negativne poruke koje dete prima, poput „Ne postoj“, „Ne uspevaj“, „Ne misli“, koje ograničavaju njegovu spontanost i razvoj [7].
2. Kontrazabrane (engl. counterinjunctions) – očekivanja i poruke koje nameću poželjno ponašanje („Budi savršen“, „Udovolji drugima“), često u kontradikciji sa zabranama [15].
3. Rane odluke (engl. early decisions) – emocionalni zaključci koje dete donosi da bi se adaptiralo na poruke koje prima (npr. „Ako budem ćutao, biću voljen“).
4. Skriptna matrica – dijagram koji prikazuje kako se poruke iz ego-stanja roditelja prenose na odgovarajuća ego-stanja deteta i koji integriše zabrane, kontrazabrane i odluke u obrazac koji osoba, često nesvesno, prati kroz život [15].

Berne (2008) je uveo i podelu scenarija prema njegovom krajnjem ishodu, odnosno prema konačnom cilju življenja [4]. On razlikuje pobednički scenario (winner’s script) koji vodi do lične ispunjenosti i uspeha, gubitnički scenario (loser’s script), koji vodi do neuspeha i nezadovoljstva, te nepobednički (non-winner) scenario, sa neizvesnim ishodom i mnogo odlaganja odluka, koji Steiner (1974) naziva banalnim [16]. Razumevanje skripta ključno je u psihoterapiji, jer omogućava klijentu da osvesti automatske obrasce ponašanja, poveže ih sa ranom porodičnom dinamikom i postepeno ih zameni funkcionalnijim obrascima. U kontekstu formiranja stavova, životni scenario deluje kao filtrirajući okvir kroz koji osoba tumači svet, procenjuje druge i razvija specifične stavove o sebi i društvu [5]. Za temu ovog rada posebno je važno to što se kroz isti okvir filtriraju i informacije o pripadnicima drugih grupa.

SKRIPTNE ODLUKE I PREDRASUDE KAO VRSTA STAVOVA

Jedan od najtrajnijih i najotpornijih oblika stavova jesu predrasude, koje se definišu kao negativni stavovi prema članovima određene socijalne grupe, zasnovani na pripadnosti toj grupi, a ne na individualnim karakteristikama [2]. Predrasude uključuju i kognitivne stereotipe, afektivne reakcije i dispoziciju za diskriminatorno ponašanje. Njihova upornost i emocionalna snaga često ukazuju na to da nisu samo proizvod društvenog učenja, već i duboko ukorenjenih unutrašnjih uverenja. Upravo tu se može uspostaviti veza između skriptnih odluka i razvoja predrasuda.

Skriptne odluke koje dete donosi u ranom uzrastu, pod uticajem porodične dinamike i emocionalnih poruka roditelja, mogu sadržati opšte negativne zaključke o ljudima, svetu i sebi („Ljudi su opasni“, „Ne možeš nikome verovati“, „Svet je nepravedan“). Kada se takve poruke ukrste sa porukama koje se odnose na određene grupe, npr. nacionalne, etničke, verske, rodne ili klasne, dolazi do formiranja skriptnih generalizacija koje kasnije postaju osnova predrasuda [10]. Opšte uverenje „Ljudi su opasni“ tada se sužava na „Oni su opasni“, pri čemu se „oni“ određuju etničkom ili nacionalnom pripadnošću. Za razliku od stavova koji mogu biti fleksibilni i racionalno preispitani, predrasude koje su deo skriptne strukture imaju nesvesnu, emocionalno zasićenu osnovu. Osoba ne prepoznaje da je njeno mišljenje kontaminirano: sadržaji preuzeti od roditelja i drugih autoriteta (Roditeljsko ego-stanje) ili rani strahovi i zaključci (ego-stanje Dete) doživljavaju se kao proverene činjenice, pa osoba veruje da „uvek tako misli“ i da je to „jednostavno tačno“. Berne (1961) je predrasude upravo naveo kao tipičan primer kontaminacije Odraslog ego-stanja Roditeljskim ego-stanjem, dok zablude zasnovane na detinjim strahovima predstavljaju kontaminaciju Odraslog ego-stanjem Dete; kod mnogih predrasuda prisutna je dvostruka kontaminacija [9]. Takva vrsta kontaminacije racionalnog mišljenja otežava dekonstrukciju stavova kroz edukaciju ili logičku argumentaciju [5].

Održavanju predrasuda doprinosi i mehanizam potcenjivanja (discounting), koji u TA označava nesvesno ignorisanje informacija relevantnih za rešavanje problema [17]. Osoba sa skriptnom predrasudom potcenjuje postojanje individualnih razlika među pripadnicima druge grupe, značaj sopstvenih pozitivnih iskustava sa njima („on je izuzetak“) i sopstvenu mogućnost da promeni stav. Na taj način svako iskustvo koje bi moglo da opovrgne predrasudu biva neutralisano pre nego što dospe do Odraslog ego-stanja.

Na primer, ako je osoba kao dete internalizovala poruku „Stranci su opasni“ zbog roditeljske anksioznosti ili rigidnosti, ta poruka može postati deo njenog skripta, iako nikada nije imala lično negativno iskustvo sa pripadnicima drugih grupa. Kasnije u životu, takva osoba može izražavati negativne stavove, ali istovremeno biti nesvesna njihovog porekla i otporna na njihovu promenu.

U postkonfliktnom kontekstu ovakve poruke često imaju specifičan sadržaj, poput „Nikad ne zaboravi šta su nam uradili“, „Njima se ne može verovati“ ili „Drži se svojih“. One se retko izgovaraju kao eksplicitna pouka; češće se prenose kroz porodične priče o stradanju, kroz ćutanje o određenim temama, kroz emocionalne reakcije roditelja na pominjanje druge grupe i kroz ograničen svakodnevni kontakt sa pripadnicima drugih zajednica, uključujući i sredine u kojima je obrazovanje delimično etnički podeljeno. Dete koje odrasta u takvom okruženju može doneti ranu odluku poput „Sigurno je samo među našima“, koja kasnije deluje kao osnova etničke distance, iako sama osoba nije neposredno iskusila sukob.

Zato je razumevanje skriptne osnove predrasuda važno ne samo u terapijskom kontekstu, već i u obrazovanju, interkulturalnoj komunikaciji i prevenciji socijalne diskriminacije. Samo kroz osvešćivanje nesvesnih poruka i odluka, moguće je raskinuti obrazac koji vodi ka negativnim i rigidnim stavovima.

TRANSGENERACIJSKI PRENOS PREDRASUDA: KULTURNI RODITELJ, PORODIČNI SKRIPT I EPISKRIPT

Predrasude se ne formiraju samo na nivou pojedinačne porodice. Transakciona analiza je od svojih početaka prepoznavala da se Roditeljsko ego-stanje oblikuje i pod uticajem šire kulture. Pojam kulturnog Roditelja (cultural Parent) označava deo Roditeljskog ego-stanja u kome su pohranjena pravila, vrednosti i „istine“ zajednice kojoj osoba pripada, uključujući i slike o drugim

grupama [18]. Kultura, prema ovom shvatanju, ima sopstveni skript koji se prenosi kroz porodicu, obrazovanje, verske institucije, medije i javni diskurs [19]. James (1994) ukazuje na to da se pripadnici različitih kultura u susretu često ne opažaju neposredno, već kroz filter sopstvenog kulturnog referentnog okvira, što susret čini podložnim nesporazumima i potvrđivanju postojećih stereotipa [20].

Za postkonfliktna društva posebno je značajan koncept transgeneracijskog skripta, odnosno ideja da se skriptne poruke prenose kroz više generacija, tako da dete usvaja zaključke koji potiču iz iskustava koja ono samo nije proživelo [21]. Srodan je i pojam episkripta koji je uvela Fanita English (1969): episkript označava nesvesni pokušaj roditelja da se oslobodi sopstvenog nerazrešenog skriptnog sadržaja tako što ga, poput „vrućeg krompira“, prenese na dete [22]. U kontekstu međuetničkih odnosa, roditelj koji nije emocionalno obradio iskustvo rata, gubitka ili poniženja može nesvesno preneti na dete strah, mržnju ili obavezu osvete, pa dete „nosi“ sukob koji nije njegov.

Ovakvo tumačenje u skladu je sa socijalnopsihološkim i psihoanalitičkim analizama dugotrajnih sukoba. Volkan (1997) opisuje „izabranu traumu“, odnosno kolektivno sećanje na stradanje grupe koje se prenosi kroz generacije i postaje deo grupnog identiteta, dok Bar-Tal (2007) pokazuje kako društva u dugotrajnim sukobima razvijaju kolektivna uverenja (o sopstvenoj žrtvi, o neprijateljskoj prirodi druge strane) koja se sistematski prenose na nove generacije i otežavaju pomirenje [23], [24]. Empirijski nalazi o umerenoj sličnosti međugrupnih stavova roditelja i dece [6] ukazuju na to da porodica jeste jedan od kanala ovog prenosa, mada ne i jedini. Transakciona analiza ovim saznanjima doprinosi opisom mehanizma na nivou pojedinca: kolektivna uverenja postaju lični skript onda kada ih dete usvoji kao rane odluke i kada se ona u odraslom dobu ne preispituju.

SKRIPTNE PORUKE

Skriptne poruke predstavljaju ključni mehanizam preko kog se oblikuje životni scenario deteta, odnosno nesvesni obrasci mišljenja, emocija i ponašanja koji kasnije upravljaju njegovim životnim izborima. Reč je o verbalnim i neverbalnim porukama koje dete prima od značajnih odraslih figura, pre svega roditelja, tokom ranog razvoja, a koje imaju dubok uticaj na njegovo formiranje ličnosti i sistem uverenja [7].

Skriptne poruke se dele na dve osnovne kategorije: zabrane (injunctions) i kontrazabrane (counterinjunctions). Zabrane su negativne, često suptilne i nesvesne poruke koje osporavaju detetu pravo na osećanja, misli, ponašanje ili postojanje (npr. „Ne osećaj“, „Ne budi dete“, „Ne postoj“). One ne moraju biti izrečene direktno, već je dovoljno da su sadržane u tonu glasa, govoru tela ili emocionalnoj klimi u porodici. Na primer, roditelj koji stalno potiskuje sopstvenu tugu može detetu nesvesno preneti poruku da je izražavanje tuge nepoželjno ili zabranjeno [5]. S druge strane, kontrazabrane predstavljaju poruke koje izražavaju uslovljenu prihvaćenost, odnosno da će dete biti voljeno i prihvaćeno samo ako ispunjava određene kriterijume, poput: „Budi savršen“, „Udovolji drugima“, „Budi jak“. Iako na prvi pogled pozitivne, ove poruke stvaraju unutrašnji pritisak, jer dete internalizuje ideju da ne vredi ništa ako ne ispunjava određene uslove [5]. U transakcionoj analizi, skriptne poruke se posmatraju kao deo egzistencijalnog životnog plana, koji se razvija pre logičkog mišljenja i postaje nesvesni vodič kroz život. Njihova moć leži u tome što se kasnije retko preispituju, već bivaju ugrađene u ličnost kao „lična istina“ [4]. One mogu oblikovati stavove o sebi („Nisam dovoljno dobar“), drugima („Ljudi su opasni“) i svetu („Svet je nepravedno mesto“), te na taj način utiču i na formiranje trajnih stavova i emocionalnih obrazaca, uključujući i stavove prema drugim grupama.

Internalizovane skriptne poruke predstavljaju poruke koje je dete primilo u ranom uzrastu, a koje su vremenom postale deo njegovog unutrašnjeg psihičkog sistema, oblikujući njegove misli, emocije, ponašanja i stavove. U osnovi transakcione analize, internalizacija podrazumeva usvajanje spoljašnjih poruka (najčešće roditeljskih) kao sopstvenih uverenja i „unutrašnjih istina“, koje kasnije deluju automatski, bez svesnog preispitivanja [5]. S obzirom na to da dete tokom ranog razvoja nema razvijene kognitivne mehanizme za procenu i kritičko promišljanje, ono

apsorbuje roditeljske poruke bez filtriranja, uključujući i one koje su štetne, iracionalne ili kontradiktorne. Na primer, dete koje često dobija poruku: „Ne budi sebičan“ može internalizovati uverenje da su njegove potrebe nevažne, što se kasnije može ispoljiti kroz hronično potiskivanje ličnih želja i razvoj stavova poput: „Dobri ljudi uvek stavljaju druge na prvo mesto“. Kada se internalizovane poruke odnose na identitet, vrednost i emocije, one mogu značajno oblikovati osnovne životne stavove pojedinca. Poruke poput „Ti si glup“, „Ne možeš uspeti“, „Nisi vredan ljubavi“ lako se pretvaraju u negativna samopoimanja i pesimističke stavove o životu i drugima. Takve poruke se kasnije manifestuju kroz samosabotirajuća ponašanja, pesimizam, perfekcionizam, osećaj krivice, kao i kroz predrasude prema drugima koji „ne ispunjavaju kriterijume“ koje je osoba internalizovala. Specifičnost internalizovanih skriptnih poruka jeste što se one ne doživljavaju kao poruke spolja, već kao „sopstveni glas“, unutrašnji narativ koji oblikuje odluke, reakcije i stavove prema sebi i svetu. Osoba može biti uverena da „uvek misli tako“, ne dovodeći u pitanje poreklo takvih uverenja [10]. Isto važi i za poruke o drugim grupama: rečenica „Oni su takvi“, preuzeta od roditelja, doživljava se kao lični zaključak, a ne kao naučena poruka. Ove poruke postaju deo tzv. unutrašnjeg kritičara, čiji je uticaj često nesrazmerno veliki u odnosu na realne okolnosti. U psihoterapijskom radu, posebno u okviru transakcione analize i kognitivno-bihevioralne terapije, identifikacija i dekonstrukcija internalizovanih poruka smatra se ključnim korakom u procesu promene stavova, ponašanja i emocionalnih obrazaca. Oslobađanjem od ovih nesvesnih uticaja, osoba stiče mogućnost da uspostavi autonomne, fleksibilne i realistične stavove o sebi i svetu oko sebe.

Razumevanje vrste i sadržaja skriptnih poruka važno je ne samo u psihoterapijskom radu, već i u edukaciji i prevenciji emocionalnih i socijalnih teškoća. Prepoznavanjem, osvešćivanjem i osporavanjem tih poruka, moguće je osloboditi se skriptnih obrazaca i razviti autonomne stavove i ponašanja.

SKRIPTNA LOGIKA

Skriptna logika predstavlja specifičan način mišljenja koji proističe iz nesvesnih poruka i odluka donetih u detinjstvu, i koji oblikuje način na koji osoba tumači stvarnost, donosi zaključke i reaguje na životne situacije. Za razliku od racionalne logike, koja se oslanja na činjenice, analizu i svesnu procenu, skriptna logika potiče iz ego-stanja Dete, bazira se na emocionalnim uverenjima i sećanjima i ne podleže preispitivanju [5]. Osobe koje se ponašaju u skladu sa skriptnom logikom zapravo reaguju na sadašnjost kao da su još uvek u istim okolnostima iz detinjstva. Na primer, osoba koja je kao dete formirala uverenje „Ne mogu da uspem“ usled stalne roditeljske kritike, može kasnije u odraslom dobu izbegavati prilike za napredovanje, nesvesno sabotirajući sopstveni uspeh i „dokazujući“ sebi da to uverenje i dalje važi. Skriptna logika ima sledeće karakteristike [10]:

1. Emocionalna zasnovanost – odluke se donose na osnovu osećanja, a ne činjenica;
2. Izbegavanje racionalnog preispitivanja – osoba je uverena da „uvek tako misli“ ili da „jednostavno zna“ da je nešto tačno;
3. Samopotvrđujući mehanizam – ponašanje je usmereno ka potvrdama već postojećih uverenja, čak i kada su ona destruktivna;
4. Selektivna percepcija – osoba bira da uoči samo ono što potvrđuje skriptno uverenje, dok ignoriše informacije koje ga osporavaju.

Sve četiri karakteristike lako se prepoznaju u funkcionisanju etničkih predrasuda. Negativan događaj u kome učestvuje pripadnik druge grupe pamti se i uopštava („eto, takvi su“), dok se pozitivna iskustva pripisuju izuzecima ili okolnostima. Izbegavanje kontakta, koje je posledica predrasude, istovremeno uskraćuje osobi iskustva koja bi mogla da je opovrgnu, čime se samopotvrđujući krug zatvara.

Skriptna logika je tesno povezana sa pojmom kontaminacije Odraslog ego-stanja, gde se racionalno mišljenje „zagađuje“ sadržajima Roditeljskog ego-stanja (predrasude) i ego-stanja Dete (zablude). Kontaminacije se manifestuju kroz predrasude, iracionalna uverenja i generalizacije, koje se smatraju logičnim, iako nemaju uporište u objektivnoj stvarnosti [9]. U psihoterapijskom

radu, razotkrivanje skriptne logike podrazumeva identifikaciju neadekvatnih uverenja i obrazaca mišljenja, njihovu dekonstrukciju i zamenu autonomnim, realističnim i fleksibilnim obrascima mišljenja, što omogućava osobi veću emocionalnu slobodu i racionalnije donošenje odluka.

KONTRASKRIPT, ANTISKRIPT I AUTONOMIJA

U okviru transakcione analize, osim osnovnog životnog scenarija (skripta), postoje i alternativni obrasci ponašanja koji se mogu razumeti kroz pojmove kontraskripta i antiskripta. Ovi koncepti pomažu u razumevanju zašto spoljašnja promena ponašanja ne znači nužno i oslobađanje od skripta.

Kontraskript (counterscript) označava skup odluka koje je osoba donela u skladu sa kontrazabranama [15]. On predstavlja društveno prihvatljivu „fasadu“ skripta: osoba se trudi da bude savršena, jaka ili da ugađa drugima, i dok u tome uspeva, deluje kao da skript ne postoji. Na primer, osoba čiji skript nosi zabranu „Ne uspevaj“ može razviti kompulsivnu potrebu za postignućem, perfekcionizam i opsesivno dokazivanje uspeha, što deluje kao pobuna protiv skripta, ali zapravo potvrđuje logiku kontrazabrane: „Vredim samo ako sam savršen“ (Stewart & Joines, 2012). Kontraskript je često nestabilan i lako puca pod pritiskom emocionalnih kriza, kada osoba „pada“ nazad u primarni skript.

Antiskript se odnosi na ono ponašanje koje je svesno i direktno suprotstavljeno skriptu, odnosno osoba radi suprotno od onoga što skript propisuje, ali joj skript i dalje ostaje referentna tačka [5]. Osoba se može racionalno odlučiti da živi drugačije, da ne ponavlja obrasce koje je nasledila, ali često bez potpunog emocionalnog oslobađanja od nesvesnih poruka koje skript sadrži. Antiskript može biti krhak jer ne uključuje dubinsku rekonstrukciju unutrašnjih uverenja, već se temelji na voljnom otporu. U tom smislu, antiskript može izgledati kao oslobađanje, ali bez terapijskog procesa često ostaje površinski ili kratkotrajan [10]. U domenu međugrupnih stavova, osoba koja je odrasla uz poruku „Ne druži se s njima“ može u adolescenciji demonstrativno idealizovati drugu grupu i omalovažavati sopstvenu. Takav stav samo je obrnuti znak istog obrasca: procena drugih ljudi i dalje se zasniva na grupnoj pripadnosti, a ne na njihovim individualnim osobinama.

Autentični životni put koji osoba razvija nakon što prepozna, razume i emocionalno obradi sadržaj sopstvenog skripta transakciona analiza naziva autonomijom (Berne, 1964). Autonomija podrazumeva svesnost (awareness), spontanost i sposobnost za intimnost, odnosno stanje u kome je osoba u kontaktu sa svojim autentičnim osećanjima i svesno donosi odluke. Ona nije automatska, pošto zahteva proces dekontaminacije Odraslog ego-stanja, promenu unutrašnjih poruka i razvoj novog sistema uverenja koji nije zasnovan na strahu, krivici ili uslovnoj ljubavi [5]. Ovaj pojam treba razlikovati od episkripta, koji u TA literaturi, kako je navedeno u prethodnom poglavlju, označava skriptni sadržaj koji roditelj nesvesno prenosi na dete [22].

Razumevanje ovih pojmova pomaže kako terapeutima, tako i edukatorima i savetnicima u radu sa osobama koje pokušavaju da razbiju negativne obrasce ponašanja, jer omogućava uvid u dubinske dinamike koje nisu vidljive u svakodnevnom funkcionisanju, ali snažno određuju tok života. Kahler (1975; 1974) je identifikovao pet pokretača (drivers), odnosno kratkih, uočljivih obrazaca ponašanja koji predstavljaju jezgro kontrazabrana i koji značajno oblikuju životni stil i obrasce mišljenja osobe [25], [26]:

1. Budi savršen! – Ova poruka podrazumeva da je vrednost osobe uslovljena potpunom besprekornošću. Stavovi koji proizlaze iz nje ukazuju na to da greške nisu dozvoljene, te se svaka greška doživljava kao lični neuspeh. Osobe sa ovim uverenjem razvijaju perfekcionizam, što može dovesti do iscrpljenosti i hroničnog nezadovoljstva.
2. Budi jak! – Poruka implicira da su emocije znak slabosti i da ih ne treba pokazivati. Osobe koje usvoje ovu poruku razvijaju stavove o emocionalnoj samodovoljnosti i izbegavanju bliskosti. Takvi ljudi često potiskuju emocije, što može dovesti do emocionalne izolacije i psihosomatskih problema [10].

3. Trudi se! (Try hard) – Ova poruka vodi ka uverenju da je važno truditi se, a ne i postići cilj. Osobe koje žive pod ovim pokretačem ulažu mnogo napora, ali zadatke često ne privode kraju, a vrednost pripisuju samom ulaganju truda.
4. Ugađaj drugima! – Osoba razvija stav da je njena vrednost uslovljena time koliko može da zadovolji potrebe i očekivanja drugih, često nauštrb sopstvenih potreba. Ovo dovodi do pasivnosti, potiskivanja nezadovoljstva i gubitka autentičnosti.
5. Požuri! – Poruka da je brzina vrednost sama po sebi formira stav da je usporavanje znak lenjosti i neefikasnosti. Osobe sa ovim imperativom razvijaju užurban životni stil, što povećava stres i rizik od grešaka.

U međugrupnom kontekstu, pokretač „Budi jak!“ može se ispoljiti kao uverenje da je pokazivanje empatije prema stradanju druge grupe znak slabosti ili izdaje sopstvene, a pokretač „Ugađaj drugima!“ kao konformiranje predrasudama sopstvene grupe radi očuvanja prihvaćenosti.

Pored kontrazabrana, značajnu ulogu u formiranju stavova imaju i skriptne zabrane, tj. poruke koje direktno ili indirektno oduzimaju osobi pravo na određene aspekte ličnosti ili ponašanja. Goulding i Goulding (1976) opisuju dvanaest osnovnih zabrana: Ne postoj, Ne budi ti (uključujući: Ne budi svog pola), Ne budi dete, Ne odrastaj, Ne uspevaj, Ne radi (ništa), Ne budi važan, Ne pripadaj, Ne budi blizak, Ne budi zdrav, Ne misli i Ne osećaj [7]. Za formiranje stavova prema drugima posebno su relevantne sledeće:

1. Ne budi ti (Ne budi svog pola) – kada roditelji direktno ili simbolički negiraju detetov pol („Šteta što nisi dečak“), ono može razviti stav da je njegov pol inferioran, što može voditi ka identitetskim krizama ili preuzimanju karakteristika suprotnog pola zarad prihvatanja; ista zabrana može biti osnova rodnih stereotipa.
2. Ne misli – dete se obeshrabruje da izrazi svoje stavove ili postavlja pitanja. Kasnije razvija stav da su tuđa mišljenja važnija, što smanjuje njegovu asertivnost i samopouzdanje u donošenju odluka, a u međugrupnom kontekstu i spremnost da kritički preispita stavove svoje sredine.
3. Ne osećaj – poruke poput „Ne plači“, „Ne budi ljut“ formiraju uverenje da su određena osećanja neprihvatljiva. Osobe tada razvijaju stav da osećanja treba potiskivati, što može dovesti do emocionalne nepismenosti.
4. Ne budi blizak – roditeljske poruke koje upozoravaju dete da nikome ne veruje („Svi će te iskoristiti“) formiraju stavove duboke sumnjičavosti i otežavaju stvaranje bliskih odnosa; kada se nepoverenje usmeri na određenu grupu, ova zabrana postaje neposredna osnova socijalne distance.
5. Ne pripadaj – dete dobija poruku da nigde ne pripada ili da je pripadnost uslovljena. Može se pretpostaviti da osoba sa ovom zabranom, u traganju za sigurnošću, razvija rigidnu i isključivu identifikaciju sa sopstvenom grupom, u kojoj se pripadnost „dokazuje“ odbacivanjem drugih.

Ove poruke, kada ostanu nesvesne i nepreispitane, postaju osnova za formiranje rigidnih, često disfunkcionalnih stavova. Psihoterapijski rad usmeren je ka njihovom osvešćivanju, dekonstrukciji i zamenjivanju funkcionalnijim uverenjima koji omogućavaju emocionalnu slobodu, zdravu samoaktualizaciju i autentične odnose [27].

ŽIVOTNE POZICIJE KAO TEMELJNI STAVOVI

U okviru transakcione analize, koncept životnih pozicija predstavlja osnovnu i trajnu emocionalno-kognitivnu orijentaciju pojedinca prema sebi i drugima. To su temeljna uverenja i stavovi koje osoba formira rano u detinjstvu, najčešće pre sedme godine života, pod uticajem porodične dinamike, emocionalne klime i skriptnih poruka koje dobija. Životne pozicije oblikuju način na koji osoba procenjuje sebe, druge i svet, i utiču na sve aspekte ponašanja, odnosa i donošenja odluka [28], [5]. Berne (1962) je klasifikovao četiri osnovne životne pozicije kroz dve bipolarne dimenzije: Ja sam OK / nisam OK i Ti si OK / nisi OK [28], a Ernst (1971) ih je prikazao

u vidu matrice (engl. OK Corral) [29]. Kombinacijom tih dimenzija dobijamo četiri osnovne pozicije:

1. Ja nisam OK – Ti si OK: Ova pozicija nastaje kada dete internalizuje poruku da su drugi bolji, vredniji ili voljeniji od njega. Osobe sa ovom životnom pozicijom razvijaju stavove samoponižavanja, osećaj inferiornosti i zavisnosti od drugih. Često traže potvrdu iz spoljnog sveta i imaju sklonost ka depresiji ili pasivnosti.
2. Ja nisam OK – Ti nisi OK: Ova pozicija ukazuje na globalnu bezvrednost i sebe i drugih. Javlja se kod osoba koje su bile zanemarivane ili zlostavljane, gde su pozitivni modeli ponašanja bili odsutni. Ove osobe razvijaju stavove pesimizma, beznadežnosti, pa čak i suicidalne tendencije.
3. Ja sam OK – Ti nisi OK: Ova pozicija najčešće nastaje kao odbrambena reakcija na ranjivost. Osoba razvija stav da je vrednija od drugih, da drugi nisu pouzdani, kompetentni ili zaslužni za poštovanje. Ovaj stav se može manifestovati kroz aroganciju, manipulaciju ili antisocijalne oblike ponašanja. Na međugrupnom nivou ova pozicija odgovara obrascu „Mi smo OK – Oni nisu OK“, koji se može smatrati psihološkom osnovom etnocentrizma i predrasuda.
4. Ja sam OK – Ti si OK: Ovo je jedina konstruktivna i zdrava životna pozicija. Osoba koja je razvila ovu poziciju poseduje samopoštovanje i poštovanje prema drugima, spremna je na saradnju, konstruktivne odnose i prihvatanje različitosti. Ova pozicija se ne mora razviti spontano, već se često dostiže kroz psihološki rad i emocionalno sazrevanje.

Životne pozicije se mogu menjati, iako ih pojedinac često doživljava kao trajne i neosporne istine o sebi i drugima. Terapeutski cilj u transakcionoj analizi jeste pomoći klijentima da prepoznaju svoju početnu poziciju i razviju autonomnu životnu poziciju „Ja sam OK – Ti si OK“, jer je to temelj za zdrave stavove, emocionalnu stabilnost i zadovoljavajuće odnose [27]. Ove pozicije nisu samo unutrašnje reprezentacije, već se reflektuju i u obrascima komunikacije, stilovima rešavanja konflikata, načinu izražavanja osećanja i oblikovanju socijalnih stavova. Osobe koje se dugoročno nalaze u destruktivnim pozicijama češće usvajaju negativne ili ekstremne stavove, što dodatno potvrđuje skriptne poruke koje su usvojene u ranom razvoju.

PRIMENA TRANSAKCIONE ANALIZE U ŠIREM DRUŠTVENOM KONTEKSTU: KA FLEKSIBILNOJ I PRIHVATAJUĆOJ DRUŠTVENOJ KLIMI

Ako se predrasude delimično formiraju i održavaju kroz skriptne mehanizme, onda se pojmovi transakcione analize mogu koristiti ne samo u individualnoj psihoterapiji, već i u radu sa grupama, u obrazovanju i u oblikovanju javnog diskursa. U nastavku se izdvaja nekoliko pravaca takve primene.

Prvi pravac možemo nazvati *Od „Ja sam OK – Ti si OK“ ka „Mi smo OK – Vi ste OK“*. Prevedena na međugrupni nivo, zdrava životna pozicija ne podrazumeva odricanje od sopstvenog etničkog ili nacionalnog identiteta, već istovremeno uvažavanje sopstvene i tuđe grupe. Ovakvo shvatanje u skladu je sa nalazima da zajednički nadređeni identitet, koji ne briše postojeće pripadnosti, doprinosi međugrupnom opraštanju i manjoj socijalnoj distanci [3]. Društvena klima zasnovana na poziciji „Mi smo OK – Vi ste OK“ podrazumeva da se pripadnost sopstvenoj grupi ne dokazuje omalovažavanjem drugih.

Drugi pravac se odnosi na *dekontaminaciju u obrazovnom kontekstu*. Jednostavan model ego-stanja može se koristiti u školskom i univerzitetskom radu kao alat za kritičko mišljenje. Učenici i studenti mogu učiti da razlikuju tri izvora sopstvenih uverenja o drugim grupama: ono što su čuli od roditelja i okoline (Roditelj), ono čega se plaše ili što ih ljuti (Dete) i ono što mogu proveriti na osnovu činjenica i ličnog iskustva (Odrasli). Pitanje „Odakle znam to što mislim o njima?“ predstavlja osnovu dekontaminacije i ne zahteva terapijski kontekst, već podržavajuću i bezbednu atmosferu u grupi.

Potrebno je spomenuti i *dozvolu, zaštitu i moć*. Crossman (1966) je opisala tri uslova terapijske promene: dozvolu (permission), zaštitu (protection) i moć (potency) [30]. Na društvenom nivou, dozvole predstavljaju protivtežu skriptnim zabranama, odnosno poruke poput „Smeš da misliš svojom glavom“, „Smeš da budeš blizak i sa onima koji su drugačiji“ ili „Pripadaš, i ne moraš to dokazivati odbacivanjem drugih“. Da bi takve poruke bile delotvorne, potrebna je zaštita, odnosno bezbedni okviri u kojima osoba može da isproba novo ponašanje bez straha od odbacivanja u sopstvenoj zajednici, kao i moć, odnosno kredibilitet onih koji dozvolu daju: nastavnika, roditelja, verskih i javnih ličnosti.

Isto tako, *ekonomija priznanja* može da bude jedan od važnih elemenata primene u TA orijentisanoj na društvene promene. Steiner (1971) je opisao „ekonomiju priznanja“ (stroke economy) kao skup nepisanih pravila koja određuju za šta ljudi u nekoj sredini dobijaju pažnju i priznanje [31]. U zajednicama u kojima se priznanje dobija za lojalnost sopstvenoj grupi i distancu prema drugima, predrasude se nagrađuju i održavaju. Promena društvene klime podrazumeva i promenu onoga što se priznaje: javno vrednovanje saradnje, razumevanja i zajedničkih postignuća pripadnika različitih grupa.

Takođe, Karpman (1968) je opisao *dramski trougao*, u kome učesnici naizmenično preuzimaju uloge Progonitelja, Žrtve i Spasioca [32]. Kolektivni narativi u postkonfliktnim društvima često su organizovani upravo po ovom obrascu: sopstvena grupa se doživljava isključivo kao Žrtva, druga kao Progonitelj, a politički akteri se nude kao Spasioci, pri čemu se uloge lako zamenjuju. Choy (1990) predlaže alternativu u vidu „*pobedničkog trougla*“, u kome se uloga Žrtve zamenjuje ranjivošću koja traži rešenje, uloga Progonitelja asertivnošću, a uloga Spasioca brigom koja ne oduzima drugima odgovornost [33]. Ovaj model može biti koristan u radu sa mladima, u medijskom opismenjavanju i u programima pomirenja, jer omogućava da se stradanje prizna bez trajne podele na „dobre“ i „loše“ grupe.

Možda najvažnije i najprimenjivije tehnike primene TA za uspostalvjanje balansa u postkonflikntom društvu se oslanjaju na *povezivanje sa programima međugrupnog kontakta*. Metaanalitički nalazi pokazuju da međugrupni kontakt pouzdano doprinosi smanjenju predrasuda [34], a istraživanja u Bosni i Hercegovini potvrđuju njegovu ulogu u međugrupnom opraštanju [3]. Perspektiva transakcione analize može doprineti razumevanju zašto kontakt ponekad ne daje očekivane efekte: ako je Odraslo ego-stanje kontaminirano, a pozitivna iskustva se potcenjuju, kontakt se lako tumači kao „izuzetak“. Zato se može pretpostaviti da bi programi kontakta bili delotvorniji kada bi uključivali i reflektivni rad na poreklu sopstvenih uverenja.

Treba naglasiti da navedeni predlozi imaju karakter teorijskih smernica. Primena koncepata TA na međugrupne odnose do sada je retko empirijski proveravana, pa bi buduća istraživanja trebalo da ispitaju, na primer, povezanost opaženih roditeljskih poruka o drugim grupama sa izraženošću etničke distance kod mladih, kao i efekte obrazovnih programa zasnovanih na modelu ego-stanja na međugrupne stavove.

OSLOBAĐANJE OD SKRIPTA

Oslobađanje od životnog skripta predstavlja jedan od osnovnih ciljeva psihoterapije u okviru transakcione analize. Skript, kao nesvesni životni plan zasnovan na ranim odlukama i roditeljskim porukama, funkcioniše kao ograničavajući okvir koji oblikuje ponašanje, emocije, očekivanja i stavove osobe tokom celog života. Iako je skript formiran u detinjstvu, on nastavlja da deluje automatski, sve dok ne postane predmet svesne analize i unutrašnje promene [4], [5]. Proces oslobađanja od skripta obuhvata više faza:

1. Svest o skriptu i prepoznavanje njegovih komponenti. Prvi korak u oslobađanju od skripta jeste osvešćivanje – identifikovanje skriptnih poruka, zabrana, ranih odluka i skriptne logike koja je utemeljena na pogrešnim uverenjima o sebi i drugima. Klijent u terapiji istražuje obrasce ponavljajućih ponašanja, emocija i stavova koji ukazuju na postojanje nesvesnog životnog plana.
2. Razotkrivanje ego-stanja i dekontaminacija Odraslog ego-stanja. Često je Odraslo ego-stanje osobe kontaminirano sadržajima Roditeljskog ego-stanja ili ego-stanja Dete, što

dovodi do iracionalnih stavova, predrasuda i emocionalno obojenih zaključaka. Dekontaminacija podrazumeva uklanjanje ovih uticaja kako bi Odraslo ego-stanje moglo racionalno i autonomno da funkcioniše [10]. Time se omogućava osobi da preispita svoje skriptne stavove i razvije nove, funkcionalnije obrasce mišljenja.

3. Donošenje novih odluka. U terapijskom procesu, klijent uz podršku terapeuta dolazi do nove životne odluke (redecision; [7](kojom menja ranije skriptne izbore. To je ključni trenutak prelaska iz pozicije „žrtve sopstvenog skripta“ u poziciju autonomnog pojedinca, koji samostalno oblikuje svoje vrednosti, stavove i izbore.
4. Razvijanje autonomije. Autonomija, u smislu transakcione analize, podrazumeva sposobnost za svesnost (awareness), spontanost i intimnost [35]. Autonomna osoba je u stanju da donosi odluke u skladu sa sopstvenim potrebama i realnošću, a ne na osnovu usvojenih skriptnih poruka. Oslobađanje od skripta znači uspostavljanje unutrašnje slobode, što dalje vodi ka razvoju konstruktivnih stavova prema sebi i drugima.
5. Zauzimanje pozicije „Ja sam OK – Ti si OK“. Jedan od znakova uspešnog oslobađanja od skripta jeste stabilno prihvatanje životne pozicije „Ja sam OK – Ti si OK“. To implicira izgradnju realističnih i samopodržavajućih stavova koji omogućavaju zdravu komunikaciju, emocionalnu stabilnost i ispunjene međuljudske odnose [27].

U konačnici, terapijski rad, bilo kroz transakcionu analizu ili druge modalitete, može voditi ka autonomnom životu, tj. životu u kojem pojedinac deluje iz slobode, odgovornosti i svesnosti, oslobođen nesvesnih ograničenja i destruktivnih skriptnih obrazaca. Zapravo, oslobađanje od skripta znači redefiniciju stavova i formiranje novih stavova koji će pojedincu omogućiti kvalitetniji život. Kada je reč o predrasudama, to znači da osoba postaje sposobna da pripadnike drugih grupa opaža kao pojedince, a ne kao nosioce skriptno usvojenih osobina.

ZAKLJUČAK

Razumevanje uticaja životnih scenarija na formiranje etničkih i nacionalnih predrasuda i stereotipa predstavlja značajan doprinos u proučavanju psiholoških i razvojnih mehanizama koji oblikuju međugrupne odnose. Transakciona analiza, kroz pojmove kao što su skript, skriptne poruke, kontaminacija Odraslog ego-stanja, potcenjivanje i životne pozicije, nudi teorijski okvir koji objašnjava kako rane porodične poruke i detetove odluke, donete u ranom razvoju, postaju osnova za kasnije formirane stavove prema sebi, drugima i svetu, uključujući i stavove prema pripadnicima drugih grupa. Analizom skriptnih zabrana i kontrazabrana uočava se da one često sadrže uslovljene poruke koje se internalizuju i postaju deo kognitivno-emocionalnog sistema ličnosti. Kada se takve poruke ukrste sa porukama o drugim grupama, nastaju skriptne generalizacije koje se održavaju kontaminacijom mišljenja, selektivnom percepcijom i potcenjivanjem iskustava koja bi ih mogla opovrgnuti.

U postkonfliktnim društvima, kakvo je društvo Bosne i Hercegovine i šireg regiona, poseban značaj ima transgeneracijski prenos predrasuda. Kroz kulturni Roditelj, porodične priče, ćutanje i episkriptni prenos nerazrešenih iskustava, deca mogu usvojiti strah i nepoverenje prema grupama sa kojima sama nisu imala negativna iskustva. Ovakvo tumačenje u skladu je sa empirijskim nalazima o sličnosti međugrupnih stavova roditelja i dece i sa analizama kolektivnih uverenja u dugotrajnim sukobima.

Psihološki razvoj pojedinca ne mora ostati determinisan skriptom. Proces osvešćivanja, dekontaminacije Odraslog ego-stanja i donošenja novih odluka pruža mogućnost za izlazak iz nesvesnog obrasca ponašanja i razvoj autonomnih, zrelih i fleksibilnih stavova. Na širem društvenom planu, pojmovi TA, kao što su životna pozicija prevedena na međugrupni nivo („Mi smo OK – Vi ste OK“), dekontaminacija kao alat kritičkog mišljenja, dozvola, zaštita i moć, ekonomija priznanja i izlazak iz dramskog trougla, mogu se koristiti u obrazovanju, radu sa mladima i javnom diskursu kao podrška fleksibilnoj, podržavajućoj i prihvatajućoj društvenoj klimi, kao i kao dopuna programima zasnovanim na međugrupnom kontaktu. Ovi predlozi zahtevaju empirijsku proveru, što predstavlja važan pravac budućih istraživanja.

Zaključno, stavovi koje pojedinac zauzima prema drugim grupama nisu uvek rezultat racionalne analize i slobodnog izbora, već često odraz nesvesnog životnog scenarija i kulturnog nasleđa. Upravo zato, razumevanje i dekonstrukcija tih nesvesnih obrazaca predstavljaju ključni zadatak kako za individualnu psihološku promenu, tako i za prevenciju rigidnih, stereotipnih i destruktivnih stavova u širem društvenom kontekstu.

DECLARATIONS OF INTEREST STATEMENT

The authors affirm that there are no conflicts of interest to declare in relation to the research presented in this paper.

LITERATURA

1. Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology, 52*(1), 27–58. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.27
2. Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
3. Čehajić, S., Brown, R., & Castano, E. (2008). Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology, 29*(3), 351–367. https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00634.x
4. Berne, E. (2008). *Šta kažeš posle zdravo?* (M. Zorić, prev.). Psihopolis. (Originalno delo objavljeno 1972).
5. Stewart, I., & Joines, V. (2012). *TA today: A new introduction to transactional analysis* (2nd ed.). Lifespace Publishing.
6. Degner, J., & Dalege, J. (2013). The apple does not fall far from the tree, or does it? A meta-analysis of parent–child similarity in intergroup attitudes. *Psychological Bulletin, 139*(6), 1270–1304. https://doi.org/10.1037/a0031436
7. Goulding, R. L., & Goulding, M. M. (1976). Injunctions, decisions, and redecisions. *Transactional Analysis Journal, 6*(1), 41–48.
8. Beck, A. T. (1991). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. Penguin.
9. Berne, E. (1961). *Transactional analysis in psychotherapy*. Grove Press.
10. Milivojević, Z. (2008). *Emocije: Psihoterapija i razumevanje emocija*. Psihopolis institut.
11. Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
12. Rosenberg, M. J., & Hovland, C. I. (1960). Cognitive, affective, and behavioral components of attitudes. In M. J. Rosenberg & C. I. Hovland (Eds.), *Attitude organization and change: An analysis of consistency among attitude components* (pp. 1–14). Yale University Press.
13. Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review, 102*(1), 4–27. https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.1.4
14. Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly, 24*(2), 163–204. https://doi.org/10.1086/266945
15. Steiner, C. M. (1966). Script and counterscript. *Transactional Analysis Bulletin, 5*(18), 133–135.
16. Steiner, C. M. (1974). *Scripts people live: Transactional analysis of life scripts*. Grove Press.
17. Mellor, K., & Schiff, E. (1975). Discounting. *Transactional Analysis Journal, 5*(3), 295–302.
18. Drego, P. (1996). Cultural parent oppression and regeneration. *Transactional Analysis Journal, 26*(1), 58–77.
19. Mazzetti, M. (2010). Eric Berne and cultural script. *Transactional Analysis Journal, 40*(3–4), 187–195.
20. James, N. L. (1994). Cultural frame of reference and intergroup encounters: A TA approach. *Transactional Analysis Journal, 24*(3), 206–210.
21. Noriega, G. (2010). The transgenerational script of transactional analysis. *Transactional Analysis Journal, 40*(3–4), 196–204.

22. English, F. (1969). Episcript and the "hot potato" game. *Transactional Analysis Bulletin, 8*(32), 77–82.
23. Volkan, V. D. (1997). *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. Farrar, Straus and Giroux.
24. Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist, 50*(11), 1430–1453. https://doi.org/10.1177/0002764207302462
25. Kahler, T. (1975). Drivers: The key to the process of scripts. *Transactional Analysis Journal, 5*(3), 280–284. https://doi.org/10.1177/036215377500500318
26. Kahler, T., & Capers, H. (1974). The miniscript. *Transactional Analysis Journal, 4*(1), 26–42. https://doi.org/10.1177/036215377400400110
27. Clarkson, P. (1992). *Transactional analysis psychotherapy: An integrated approach*. Routledge.
28. Berne, E. (1962). Classification of positions. *Transactional Analysis Bulletin, 1*(3), 23.
29. Ernst, F. H., Jr. (1971). The OK corral: The grid for get-on-with. *Transactional Analysis Journal, 1*(4), 231–240.
30. Crossman, P. (1966). Permission and protection. *Transactional Analysis Bulletin, 5*(19), 152–154.
31. Steiner, C. M. (1971). The stroke economy. *Transactional Analysis Journal, 1*(3), 9–15.
32. Karpman, S. B. (1968). Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin, 7*(26), 39–43.
33. Choy, A. (1990). The winner's triangle. *Transactional Analysis Journal, 20*(1), 40–46.
34. Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*(5), 751–783. https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751
35. Berne, E. (1964). *Games people play*. Grove Press.

LIFE SCRIPTS AND THE FORMATION OF ETHNIC PREJUDICE AND STEREOTYPES: A TRANSACTIONAL ANALYSIS PERSPECTIVE IN A POST-CONFLICT SOCIAL CONTEXT

Ivana Jovčić

University PIM, Faculty of Philosophy, Despota Stefana Lazarevića bb, 78000 Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, centarskript@yahoo.com

ABSTRACT

This professional paper explores the role of the life script, a concept from transactional analysis (TA), in the formation and maintenance of ethnic and national prejudice and stereotypes, with particular reference to the post-conflict social context of the Western Balkans. Prejudice is understood as a specific type of attitude – a negative, emotionally charged and change-resistant attitude toward members of other groups – whose persistence cannot be fully explained by rational processes and social learning alone. The author examines how script injunctions, counterinjunctions and early decisions acquired within the family contribute to script-based generalisations about "others", and how these are maintained through contamination of the Adult ego state by Parent content, script logic and discounting. Special attention is given to the transgenerational transmission of prejudice – through the cultural Parent, family scripts and the episcript – in societies marked by armed conflict. The final part discusses how TA concepts may be applied in the wider social context (education, youth work, public discourse) to support a flexible, supportive and accepting social climate rather than rigidity, by translating the life position "I'm OK – You're OK" to the intergroup level ("We're OK – You're OK"). It is concluded that raising awareness of the script basis of prejudice may usefully complement social-psychological interventions based on intergroup contact, and that TA offers an accessible conceptual framework for preventive work aimed at reducing interethnic distance.

Keywords: life script, ethnic prejudice, stereotypes, transactional analysis, transgenerational transmission, post-conflict society.